

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Алла Василюк

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри початкової освіти,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
E-mail: allawasyluk@gmail.com

Сучасний світовий освітній простір відрізняється варіативністю систем освіти. Однак у ньому простежуються й загальні тенденції, однією з яких є реалізація інклюзії. Її головна мета полягає в забезпеченні доступності якісної освіти для всіх. Основоположною в сучасній моделі здобуття освіти дітьми з особливостями психофізичного розвитку є суспільно-соціальна концепція інклюзії, яка була представлена на всесвітній конференції з освіти осіб з особливими потребами (Іспанія, м. Саламанка 1994 р.), а також в Саламанській декларації. У прийнятій на конференції програмі «Рамки дій» акцентовано, що школи повинні приймати всіх дітей попри їхні індивідуальні особливості (фізичні, інтелектуальні, емоційні, мовні та ін.). Таким чином інклюзія стала парадигмою несегрегованої освіти. Поширення ідеї інклюзивності у суспільній свідомості є компонентом загальної орієнтації сучасного світу на цінності гуманізму, людяності, справедливості, рівності, миру, толерантності, екологічної безпеки, дотримання прав та самоцінності кожної людини.

Інклюзивна освіта є педагогічним феноменом, фундаментальною основою якого є визнання унікальності та різноманітності всіх дітей. Її теоретичні засади охоплюють комплекс філософських, правових, економічних, соціолінгвістичних, психологічних, антропологічних та інших концепцій. Різні наукові підходи (системний, синергетичний, антропологічний, аксіологічний, особистісно орієнтований, суб'єкт-суб'єктний, компетентнісний, середовищний) формують фундаментальне підґрунтя освітньої інклюзії. Унікальність кожного з них дає змогу аналізувати і здійснювати інклюзію як цілісну динамічну систему, що містить сукупність взаємопов'язаних функцій та підсистем.

Філософія інклюзії ґрунтується на рівних правах кожного індивіда, його особистої свободи, можливостей вибору й доступу. Інклюзивне суспільство дає можливість кожному члену соціуму робити свій вибір з усіх аспектів повсякденного життя. Спираючись на цінності демократії, рівності та справедливості, інклюзивне суспільство надає впевненості у своїх силах абсолютно кожній дитині: обдарованій, із соціально-неблагополучної родини, поганим знанням державної (як нерідної) мови та дитині з інвалідністю [2].

Важливу роль у впровадженні інклюзивної освіти відіграє позитивна психологія з акцентуванням уваги на потенціалі та здатності людини до дій, а не на її порушеннях і недоліках.

У сфері корекційної педагогіки активізувалися наукові дослідження, присвячені питанням навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема Л. Байди, В. Бондаря, О. Будник, І. Білозерської, Л. Даниленко, К. Кольченко, А. Колупаєвої, Д. Лупарт, І. Луценко, М. Сварника, Н. Софій, О. Патрикеевої, П. Таланчука, М. Швед, З. Шевців та ін. З огляду на поставлені завдання щодо освіти дітей з особливостями розвитку змінюються концептуальні, структурні, методичні й організаційні засади, обґрунтовується нова методологія навчання.

Доробок вітчизняних та зарубіжних учених з питань інклюзії сприяє змінам у розумінні даної проблематики та необхідності переходу від концентрації уваги на психофізичних порушеннях (медична модель) до акцентування на особливостях і можливостях розвитку (соціальна модель). На противагу медичній, соціальна модель трактує ваду здоров'я як соціальну проблему, а не як характеристику особистості, оскільки проблема пов'язана з непристосованістю оточення, включаючи ставлення до людей з особливими потребами.

Ще Л. Виготський вказував на необхідність створення такої системи навчання, в якій дитина з обмеженими можливостями не вилучалася б із суспільства дітей з нормальним розвитком. Оскільки спеціальна школа замикає свого вихованця у вузьке коло шкільного колективу, створює замкнутий світ, в

якому все пристосовано до порушення дитини, фіксує її увагу на власному порушенні і не вводить дитину у справжнє життя [3].

Теоретичні засади інклюзивного навчання становлять різні підходи, серед яких: прагматичний, персоналістичний, соціально-феноменологічний, соціально-екологічний та інші. Зокрема, ідеї прагматизму спрямовують дослідника пізнавати не лише біологічні, соціальні, психофізичні, а й духовні чинники розвитку особистості. А також дозволяють: дослідити унікальність і неповторність кожної дитини з особливими освітніми потребами; визначитися із ефективними формами педагогічного спілкування (у процесі якого реалізується принцип інтеріоризації і розкривається духовний світ суб'єкта в освітньому процесі); позитивно впливати на формування цілісної особистості, долаючи внутрішній чи зовнішній опір щодо фізичного та/чи духовного вдосконалення [2].

Прагматична педагогіка акцентує на освітні інтереси, здібності та потенційні можливості учнів. Згідно з концепцією Дж. Дьюї, не учень має пристосовуватися до школи, а школа змушена вносити корективи в організацію освітнього процесу таким чином, щоб адаптуватися до особливостей дитини та сприяти її розвитку. Оскільки дитина має природний потяг до розвитку, то завдання вчителя і школи полягають лише у підтримці й розвитку цього потягу. Як зауважує Дж. Дьюї, дитина є соціальною істотою і може повноцінно розвиватися лише завдяки соціальним контактам. Індивідуальний розвиток дитини підтримується завдяки постійній інтеграції з учнівським колективом класу.

Важливими для інклюзивного навчання є наступні ідеї Дж. Дьюї:

- організація навчання і виховання відповідно до індивідуальних особливостей дитини, а також визнання її унікальності як умови цілісного формування особистості;
- практична спрямованість навчання та врахування життєвого досвіду;
- стимулювання активності дитини із застосуванням проектною і дослідницької діяльності в поєднанні з проблемним підходом до навчання [4].

Філософські та психолого-педагогічні ідеї прагматизму з питань свідомості, мислення і досвіду особистості мають вагомe методологічне значення для дослідження феномену інклюзії. Адже це уможлиблює: сприйняття людини як найвищої цінності, оскільки вона має потенційні можливості вдосконалення світу; усвідомлення, що всі відомі істини є релевантними, змінними, а тому підлягають переоцінці й переосмисленню; вивчення сутності та змісту свідомості, мислення, які допоможуть дитині з особливостями здоров'я здійснювати процес верифікації істини й власного емпіричного досвіду; розуміння, що досвід людини є суб'єктивним; аналіз механізму формування досвіду у кожної особистості, яка має особливі потреби; переконання, що прагматизм є не стільки теорією, скільки емпіричним методом пізнання реальності, тому потребує ретельного вивчення умов життєдіяльності дитини з особливими потребами, можливостями її адаптації в освітньому середовищі закладу освіти; визнання, що кожна людина прагне душевної рівноваги (важливо дослідити душевно-духовний стан особистості з особливими потребами та спроєктувати дієві шляхи формування віри у власні сили, смисли буття, протидії конфліктним ситуаціям, страху); дотримання позиції теорії прагматизму стосовно успішного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку на засадах толерантності, гуманної педагогічної дії учителя [2, с. 244].

Натомість у центрі уваги персоналістів постає ідея творчої суб'єктивності людини, яка визначає сутність і якість її буття. Персоналістичний підхід для аналізу проблеми інклюзії наголошує, що кожна дитина з особливими потребами розвитку володіє лише їй притаманним творчим потенціалом. Сенс полягає у виявленні та спрямуванні цього потенціалу на активну реалізацію, що можливо завдяки науково розробленій методології та створенні відповідної «Я-концепції». Актуальною в персоналізмі є ідея унікальності, незалежності і недоторканості особистості. Людина народжена космосом, живе в космосі і заряджається його енергією. На певному етапі вона не осмислює свого буття та є безликою, не здатною до творчості. Самоусвідомлення є першою ознакою, що

особистість виокремлює своє «Я» серед інших, творить саму себе. Особистість утверджує свою неповторність, відкривається для інших і для самої себе. У даному контексті цей факт є архіважливим, адже дитина з особливими потребами «запізнюється» у своєму розвитку, для цього їй потрібний час і відповідне середовище, в якому вона має почуватися вільно і комфортно. Таку взаємодію персоналісти називають екстеріоризацією, як зовнішню самореалізацію. Але більш вартісним виступає внутрішній духовний світ – інтеріоризація. Саме при взаємодії цих складових уможлиблюється рух до цінностей істини, краси, блага. Таке пробудження людини в людині персоналісти називають «особистісним первинним початком», на якому має ґрунтуватися педагогіка добра і щастя [2, с. 246–247].

Соціально-феноменологічний підхід передбачає вивчення соціального світу як повсякденного життєсвіту людини з її відчуттями, переживаннями, прагненнями. У даному контексті соціальний світ перетворюється в світ феноменальний, світ суб'єктивного досвіду (в якому дії людей мають суб'єктивне значення і залежать від впливу об'єктів). Оточуючий світ є результатом діяльності та творіннями людей. Він стає значущим, коли люди його сприймають і коли він із зовнішнього стає внутрішнім, суб'єктивним. При цьому люди сприймають не сам світ, а його явища. Відтак, отримані поза соціумом знання і вміння не можуть допомогти дітям з особливими освітніми потребами цілковито адаптуватися в суспільстві, підготуватися до подолання різних життєвих труднощів та реалізуватися в повній мірі як рівноправні члени суспільства.

Сучасне навчання дітей із особливими освітніми потребами охоплює: загальноосвітню підготовку (засвоєння змісту освітньої програми, формування вмінь і навичок навчання, умінь спілкування із однокласниками та вчителями та ін.); корекційно-розвивальне навчання (подолання труднощів у навчанні через соціальну ізоляцію, корекцію психічних функцій, активізацію пізнавальної діяльності дітей); компенсаторно-адаптаційне навчання (для дітей із низькими навчальними можливостями, пов'язаними із порушеннями в емоційно-вольовій

сфері, інтелектуальними або комбінованими порушеннями розвитку). Розробляються та впроваджуються різноманітні технології, прийоми та підходи, які сприяють більш ефективному забезпеченню інклюзивного навчання. Серед яких: індивідуалізація процесу навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку; диференційоване викладання; коригування труднощів у навчанні та поведінці осіб з особливими освітніми потребами, спрямовані на розвиток соціальних та емоційних компетентностей учнів; педагогічного оцінювання результатів навчання в інклюзивному підході. Поєднання різних технологій інклюзивного навчання забезпечує ефективність освітнього процесу, сприяє розвитку інтересів, нахилів і здібностей учнів з ООП.

Отже, реалізація ідей інклюзії можлива на рівні шкільної освіти за умови належної організації та пристосування таким чином, щоб кожна дитина знайшла в ньому своє місце, могла отримувати нові знання, уміння і навички згідно з освітньої програмою, а також розвивати свої здібності та інтереси.

Список використаних джерел:

1. Василюк А. Інклюзія як простір для розвитку чи ризик маргіналізації учня? *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами*: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Вінниця, 10–11 грудня 2020 р.). Вінниця, 2020. Вип. 3. С. 138–141.
2. Васянович Г., Будник О. Актуальні проблеми філософії інклюзивної освіти. *Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій: український і зарубіжний досвід*: монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. С. 241–257.
3. Выготский Л. Собрание починений : в 6-ти т. Москва : Изд. Акад. пед. наук, 1983. Т. 5 : Основы дефектологии. 369 с.
4. Дьюї Дж. Досвід і освіта / пер. з англ. М. Василечко. Львів : Кальварія, 2003. 84 с.